

Антон Гецов*

ЗА ЕДИН ТИП

ЕКСТРАОРДИНАРНА АПОЗИТИВНА КОНСТРУКЦИЯ

Anton Getsov

ON A TYPE OF EXCEPTIONAL

APPOSITIONAL CONSTRUCTION

The article examines a particular variation of the appositional construction, which has not been systematically investigated in the Bulgarian syntactic literature. The study analyses syntactic formations that belong to one of the main types of the appositional construction: *common noun + common noun*. On the one hand, they exhibit characteristics of the basic (prototypical) construction since they are constituted only by nouns that are not formally linked; on the other hand, however, they differ from the prototype, since – at least at first glance – their structure consists not of two but of three components. These formations, which are not a homogeneous group, could be called exceptional appositive constructions. The specific features of each subgroup require the application of different research approaches when establishing the logical and syntactic dependencies between the components of the constructions.

Keywords: *exceptional appositive construction; logical approach; apposition; logical relations; prototype.*

В статията се разглежда особена разновидност на апозитивната конструкция, която все още не е била предмет на специално изследване в българската синтактична литература. Визират се синтактични образувания, които принадлежат към един от основните типове апозитивна конструкция: *съществително нарицателно име + съществително нарицателно име*. От една страна, те притежават характеристики на базовата (прототипната) конструкция, тъй като са конституирани само от неформално свързани съществителни нарицателни имена; от друга страна обаче, те се различават от прототипа, тъй като – поне на пръв поглед – структурата им е изградена не от два, а от три компонента. Тези образувания, които не са еднородна група, биха могли да се нарекат екстраординарни апозитивни конструкции. Спецификата на всяка от подгрупите налага при установяването на логическите и синтактичните зависимости между компонентите на конструкциите да се използват различни изследователски подходи.

Ключови думи: *екстраординарна апозитивна конструкция; логически подход; апозиция; логически отношения; прототип.*

Въведение

С термина *апозитивна конструкция* се обозначава подчинително именно словосъчетание, в което по традиция единият компонент се приема за независим (определяемо), а другият – за зависим (приложение, апозиция). В българската синтактична литература приложението се дефинира като второстепенна изреченска част от именната група и често се разглежда като разновидност на определението. Освен че чрез приложението се характеризира, квалифицира, конкретизира,

---

* **Антон Гецов** – проф. д-р, катедра „Съвременен български език“, Филологически факултет, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, a.getsov@ts.uni-vt.bg.

допълва, уточнява значението на определяемото, чрез него му се дава и друго наименование. Т.е. от семантична гледна точка в тази изреченска част се съчетават признаковостта и предметността, което е причина тя да се разглежда като синкретична синтактична категория. Според Олга Четверикова съвместяването на свойства и признаци на няколко изреченски части се проявява по различни начини – в плана на съдържание (има се предвид синтагматическата многозначност на приложението, т.е. наличието на няколко значения в него, които се реализират едновременно); в плана на изразяване (визира се фактът, че приложението е неморфологизирана част на изречението); във вида на връзката между определяемо и приложение (пояснителна връзка с елементи на атрибутивна) (Четверикова 1996: 5).

Константни диференциални признаци на апозитивната конструкция са: 1) двучленната ѝ номинативна структура; 2) съотнасянето на нейните компоненти с един и същ обект от извънезиковата действителност; 3) отсъствието на формално изразени граматически конектори между компонентите ѝ. Представата за приложение в българския синтаксис се е формирала още в средата на миналия век, но както тогава, така и в годините след това тази синтактична категория не получава дължимото внимание. В българските граматики приложението се описва фрагментарно, палиативно, без да се правят опити за неговото задълбочено и многоаспектно анализиране¹. Симптоматично в това отношение е (не)волното повторение на примери в различни учебници, чрез които се онагледяват лексико-семантичните разновидности на приложението, напр.: *цар Симеон, дядо Петър, връх Мусала, поет революционер, вестник „Труд“, академик Георгиев, инженер Петрова, циганката Калуда, Торашко каменаря, Иванчо Йотата* и др., както и използването (с малки изключения) на примери, в които и определяемото, и приложението са неразширени, напр.: *писатели художници, депутат либерал, пациентът самотник, капитан Георгиев, мадам дьо Помпадур, митрополит Киприан, зъболекаря Войчев, португалецът Фиго, река Струма, кино „Полтава“; цигари „Арда“, Недялко Форцата, романът „Осъдени души“* и пр.

Неконвенционални (съчетания от) апозитивни конструкции от типа: *голямата българска поетеса, писателка, литературен критик, дисидент и политик на България Блага Димитрова; авторът на романите „Тютюн“, „Осъдени души“ и „Поручик Бенц“ Димитър Димов; длъжността главен директор на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“; търновчанинът-опълченец ефрейтор Панайот Василев Типографов; легендарния политолог, историк и бивш държавен секретар на САЩ професор Хенри Кисинджър; Началникът на Военномедицинска академия (ВМА) генерал-майор професор д-р Венцислав Мутафчийски, д.м.н., FACS* и др., системно и неоправдано се пренебрегват, въпреки че конструкциите, чиято структура е разширена (понякога многостепенно), успешно се конкурират по честота на употреба с конструкциите, чиито компоненти не са разширени. В опит да се промени статуквото преди няколко години бяха публикувани две статии, като във фокуса на изследователския интерес бяха механизмите за разширяването на апозитивната конструкция. В първата от тях усилията на автора бяха насочени върху разширяването на компонентите на апозитивната конструкция от типа *съществително нарицателно име + съществително нарицателно име* (Гецов 2017: 43–57), а във втората статия акцентът бе поставен върху разширяването на компонентите на апозитивната конструкция от типа *съществително нарицателно име + съществително собствено име* (Гецов 2019: 170–185). Оказва се обаче, че освен анализиранияте в двата материала употреби са налице и други възможности за разширяване на конструкцията, които стават все по-предпочитани.

Апозитивни конструкции с екстраординарна структура: анализ и дискусия

1. Изходна постановка

Предмет на настоящото изследване е един от начините за разширяване на структурата на апозитивната конструкция, който все още не е описан и анализиран в българската синтактична

¹ Единственото изключение в това отношение е изследването на Мони Алмалех „Семантика и синтаксис“ (1993). В него се анализират безпредложните словосъчетания от две съществителни имена в съвременния български книжовен език, като се обръща специално внимание на словосъчетанията, съдържащи определяемо и приложение.

литература. Става дума за употреби, принадлежащи към един от основните типове апозитивна конструкция *съществително нарицателно име + съществително нарицателно име*, в които – въпреки наличието на три съществителни нарицателни имена – може да се говори за бинарност на структурата, напр.: *жената скъперник милиардер; жени атенатори-самоубийци; роми християни калайджии; бебе кенгуру албинос; тунезийски мигрант-ислямист-терорист; проектант - инженер - технолог на напитки; синчето-убиец-наркоман; трансджендър циганин затворник; послушник-стипендиант-еничар на БКП; униформата къса поличка-бюстие-платформи; хайдутина-архимандрит-авантюрист Йосиф Соколски; продавачите македонци-бозаджии; алиби параван прикритие² и др. От една страна, тези съчетания притежават характеристики на базовата (прототипната) конструкция, тъй като са конституирани само от неформално свързани съществителни нарицателни имена; от друга страна обаче, те се различават от прототипа, тъй като – поне на пръв поглед – структурата им е изградена не от два, а от три компонента. Количеството на компонентите, както и отсъствието на формално изразени граматически конектори, чрез които се експлицират отношенията между тях, затруднява установяването не само на синтактичните, но и на логическите зависимости в конструкцията.*

От гледна точка на структурирането си тези конструкции наподобяват в известна степен разгледаните вече случаи (Гецов 2017: 51), в които са налице две апозитивни конструкции, конституирани на принципа на рекурсията, напр.: *болестта охтика – туберкулоза; ранг озеки (голям шампион); състоянието хипотермия (измръзване); дървото трепетлика (Populus tremula); категорията словосъчетание (синтагма); заболяването морбили (дребна шарка, брустница)*. На първото равнище на членение, актуално за цялата апозитивна конструкция, се обособяват едно определяемо (*болестта*) и едно разширено приложение (*охтика – туберкулоза*), което само по себе си представлява втора апозитивна конструкция; на второто равнище на членение, актуално само за разширеното приложение (*охтика – туберкулоза*), се обособяват едно неразширено определяемо (*охтика*) и едно неразширено приложение (*туберкулоза*). За еднотипност, за пълно припокриване или за някакво значимо сходство между тези конструкции и конструкциите, предмет на настоящото изследване, едва ли може да става дума.

Основната причина да се използват конструкциите от типа *категорията словосъчетание (синтагма)*, е да се оптимизира общуването. Най-често вторично назованият вече денотат (*охтика, озеки, хипотермия, трепетлика, словосъчетание, морбили*) се представя с алтернативно наименование (*туберкулоза; голям шампион; измръзване; Populus tremula; синтагма; дребна шарка, брустница*). То се отличава от вторичното наименование или по сферата на употреба, или по използваната графична система. Тук наистина е налице еднаква (тъждествена) референция на двата компонента. В по-редки случаи третото наименование освен номинативна (идентифицираща) има и атрибутивна (предикатна) функция. Този тип употреби отдавна са забелязани от българските езиковеди³, но те все още са с амбивалентен синтактичен статус. Тълкуват се ту като вметнати части, ту като обособени части, а понякога частично или напълно се игнорират. Сякаш най-много основания има позицията на Йордан Пенчев, който ги определя като *парентези* (Пенчев 1983: 249). За да се изясни по-прецизно и задълбочено тяхната синтактична природа, са необходими целенасочени и системни проучвания върху семантико-синтактичните им характеристики и върху спецификата на функционирането им.

Причината да се използват конструкциите, предмет на настоящото изложение, не е да се оптимизира общуването, а да се създаде оригинален и въздействащ синкретичен изказ чрез екстремално семантично насищане и синтактично опростяване. По този начин в конструкциите уникално се съчетават предметността и признаковостта не на едно, а на две съществителни нарицателни имена с различен референциален потенциал. Един обект от извънезиковата действителност се

² Правописът и графиката на всички използвани в текста примери се предава така, както са фиксирани в източниците.

³ Манол Иванов нарича това приложение „просто“ и приема, че то е еднакво по смисъл с поясняемото или пък е превод на друга дума. Примерите, които той дава, са достатъчно красноречиви: барабоят (компирът); Русчук (Русе); термометър (топломер) (Иванов 1905: 34).

назовава не един, не два, а цели три пъти, при това – в рамките на сведен до абсолютния минимум контекст. Тази свръхкондензирана корелация със сигурност е фактор за комплицираното осмисляне на общата референция. Отсъствието на формално изразени свързващи средства между компонентите, чрез които се експлицира посоката на синтактична зависимост, и некоректното (доста често – произволно) пунктуационно и графично оформление на цялата конструкция значително възпрепятстват перцепцията на писмените сигнали и декодирането на смисъла. Освен това наблюденията върху ексцерпирания материал показват, че примерите, с които се илюстрира тази екстраординарна разновидност на апозитивната конструкция, са твърде аморфна група. Наблюденията върху анализиранияте употреби позволяват все пак да се очертаят няколко основни подгрупи.

2. Апозитивни конструкции, между чиито компоненти е налице родово-видово отношение

При установяването на йерархията на зависимостите между компонентите в конструкциите от типа: *роми християни калайджии; бебе кенгуру албинос, жени атентатори-самоубийци*, прилагането на логическия подход е напълно достатъчно. Така например, колкото се отнася до конструкцията *роми християни калайджии*, на първото равнище на членение се обособяват едно разширено определяемо (*роми християни*), което е родово понятие, и едно приложение (*калайджии*), което спрямо него е видово понятие. Сред ромите християни в България се обособяват различни групи – бакърджии, бръснари, демирджии, джамбази, кошничари, решетари, голи и т.н. В обема на родовото понятие се включва обемът на видовото понятие, но видовото понятие включва в своето съдържание съдържанието на родовото понятие. На принципа на рекурсията на второто равнище на членение се обособяват едно неразширено определяемо (*роми*), което е родово понятие, и едно приложение (*християни*), което спрямо него е видово понятие. Най-голямата ромска група (йерлии) у нас се състои от две подгрупи – роми християни (даскане рома) и роми мюсюлмани (хорахане рома). За коректното и бързо установяване на логическите и синтактичните зависимости в този тип конструкция не е нужен контекст.

При анализа на втория пример (*бебе кенгуру албинос*) прилагането на логическия подход се съчетава с прилагането както на комуникативния подход (именно от контекста се разбира, че става дума за новородено животно кенгуру, а не за този тип бозайници изобщо), така и на граматическия подход (визира се най-вече ролята на словоредата). Членението се извършва по същия начин. На първото равнище се обособяват едно разширено определяемо (*бебе кенгуру*), което е родово понятие, и едно приложение (*албинос*), което спрямо него е видово понятие. На второто равнище на членение се обособяват едно неразширено определяемо (*бебе*), което е родово понятие, и едно приложение (*кенгуру*), което спрямо него е видово понятие.

3. Апозитивни конструкции, между чиито компоненти е налице отношение на съподчинение

При конструкции от типа: *жената скъперник милиардер; синчето-убиец-наркоман; продавачите македонци-бозаджии*, определянето на йерархията на зависимостите между компонентите им е свързано с повече трудности и дискуссионни предположения. Прилагането единствено на логическия подход при техния анализ, т.е. определянето на родовото и видовото понятие, може да даде резултат само колкото се отнася до приписването на функция на определяемо за първото съществително име в конструкциите (*жената, синчето, продавачите*). Освен че чрез него се изразява родово понятие, което е с по-голям обем и включва в себе си понятията с по-малък обем, изразени чрез второто и третото съществително име, първото съществително нарицателно в тези конструкции е определено. Проблемите възникват при опита да се интерпретират отношенията между второто и третото съществително име, както и между всяко от тях и първото съществително име. В тези случаи дори неизбежната симбиоза на логическия подход със синтактичния и с комуникативния подход не благоприятства формулирането на достатъчно добре аргументирани основания в полза на едно или друго решение.

Така например, ако за първата апозитивна конструкция *жената скъперник милиардер* може основателно да се приеме (с оглед и на логическия, и на синтактичния подход), че първото съществително нарицателно име *жената* означава родово понятие и функционира като определяемо, изглежда, че теоретически възможните варианти са два.

При първия вариант равнищата на членение са две. На първото равнище на членение се обособяват определяемо (*жената*) и разширено приложение (*милиардер скъперник*), а на второто равнище на членение, актуално само за конструкцията с разширено приложение, се обособяват определяемо (*милиардер*) и неразширено приложение (*скъперник*). Или, с други думи, предположението е, че компонентите в този тип апозитивна конструкция са свързани чрез родово-видово отношение на принципа на рекурсията. В този случай трябва да се отбележи, че е твърде субективно и спорно наличието на родово-видово отношение между втория и третия компонент. По-скоро между тях се установява отношение на частично съвпадение, за което ще стане дума в по-нататъшното изложение.

При втория вариант равнището на членение е само едно. Освен едно определяемо (*жената*) се обособяват две приложения (*скъперник* и *милиардер*), които са свързани на принципа на паратаксиста. И второто съществително нарицателно (*скъперник*), и третото съществително нарицателно (*милиардер*) се отнасят (почти) по един и същ начин към първото съществително нарицателно (*жената*), т.е. назовааният чрез първото съществително име денотат получава не едно, а две допълнителни наименования с неизбежно съпътстващите ги характеристики. От логическа гледна точка второто и третото съществително име функционират като равноредови един спрямо друг компоненти. Чрез тях се назовават видови понятия, които същевременно се съотнасят с един и същ надреден спрямо тях елемент, назоваващ родово понятие, т.е. съществителните нарицателни *скъперник* и *милиардер* са кохипоними спрямо хиперонима (*жената*). В логиката отношението между подобни видови понятия се нарича отношение на съподчинение, а самите понятия се наричат съподчинени. Тогава цялата конструкция ще е резултат от взаимното проникване (наслагването) на две базови (прототипни) апозитивни конструкции: *жената скъперник* + *жената милиардер*. Подобни употреби биха могли да се интерпретират като проява на синтактична кондензация (компресия), в резултат на която се увеличава семантичният обем на синкретичната апозитивна конструкция. В този случай предположението е, че в конструкцията се реализират два типа отношения: 1) родово-видово – между първия компонент (хипероним) и останалите два компонента, взети заедно (кохипоними); 2) отношение на равнозначност – между втория и третия компонент, които реферират към един и същ обект, т.е. те съвпадат по обем, но съдържанието им е различно.

На пръв поглед изглежда, че анализираната структура е в противоречие с един от най-важните и съществени признаци на апозитивната конструкция – бинарността, тъй като, формално погледнато, конструкцията не е двучленна, а тричленна. Всъщност видно е, че двата компонента *скъперник* и *милиардер* са членове на различни семантични йерархически системи и се намират в отношение на частично съвпадение (само част от *скъперниците* са *милиардери* и само част от *милиардерите* са *скъперници*). Тези логико-семантични характеристики обуславят възможността на визираните компоненти както да се свържат със съчинителен съюз, така и да разменят местата си. В случая има достатъчно основания да се приеме, че вторият компонент е изграден от еднородни приложения, които се отнасят по един и същ начин към първия компонент, т.е. към определяемото⁴.

За да стане още по-ясно колко е многоаспектен и комплициран изследваният проблем, трябва да се отбележи, че в ексцерпирания за целите на изследването материал са констатирани множество примери, в които често граматическата връзка между определяемото и приложенията се ескплицира с дефис, а връзката между двете приложения се изразява чрез съчинителен съюз или чрез разделяща запетая, напр.: *бунтовника-редактор и писател*; *публицистът-редактор и общественик*; *емигрантът-революционер, публицист и мислител Любен Каравелов*; *учени историци и археолози*; *мутра-разпоредител и събирач на дългове*; *слово-заклинание и завет*; *интелек-*

⁴ Подобна теза се защитава от Рандолф Куърк и неговите съавтори (Quirk et al. 1985: 1306).

туалците – писатели, художници и журналисти; децата-мълдъровци и скълита; ромите изнасилвачи и убийци на пенсионерката; милетиците (учени-философи) и пр. В българската синтактична литература тези словосъчетания не се осмислят като апозитивни конструкции с еднородни приложения. От една страна, е очевидно, че логическата и контекстовата връзка между второто и третото съществително име (а и поради наличието на формални средства) е много по-силна и устойчива от връзката между всяко от тях и първото съществително нарицателно име. От друга страна, използването на формални средства за граматическа свързаност между еднородните приложения не е в противоречие с общоприетата дефиниция за приложение, в която се постулира, че то е безпредложно свързано със своето определяемо, но никъде не се казва какъв е характерът на свързването между приложенията, тъй като по презумпция се приема, че приложението е само едно. Такъв тип употреби условно биха могли да се приемат като периферни (или гранични) спрямо базовата (прототипната) апозитивна конструкция синтактични построения, а техният статус може да се определи като наподобяващи апозитивната конструкция съчетания.

Отсъствието на формално изразени граматически конектори в анализирани конструкции, както и недостатъчният контекст предполагат и друга интерпретация на зависимостите между техните компоненти. На практика това означава, че е възможен и трети вариант. При него равнищата на членение отново са две. На първото равнище на членение се обособяват разширено определяемо (*жената скъперник*) и приложение (*милиардер*), а на второто равнище на членение, актуално само за конструкцията с разширеното определяемо, се обособяват неразширено определяемо (*жената*) и приложение (*скъперник*). Предположението в този случай е подобно на предположението, изразено за първия вариант, а именно, че компонентите на апозитивната конструкция са свързани чрез родово-видово отношение на принципа на рекурсията. Аргументите в защита на подобно тълкуване са най-малко и най-неубедителни, тъй като допускането, че разширеното определяемо (*жената скъперник*) е родово понятие, а приложението (*милиардер*) спрямо него е видово понятие, противоречи на здравата логика. Това се отнася и за другите подобни примери от тази група: *синчето-убиец-наркоман*; *продавачите македонци-бозаджици*, което означава, че направеното предположение, макар че на теория е възможно, практически е несъстоятелно.

4. Апозитивни конструкции, между чиито компоненти е налице отношение на частично съвпадение

Още по-комплицирано, амбивалентно и рисковано е установяването на зависимостите в апозитивната конструкция в примери от типа: *трансджендър циганин затворник*; *тунезийски мигрант-ислямист-терорист*; *проектант – инженер – технолог на напитки*; *послушник-стипендиант-еничар на БКП*; *униформата къса поличка-бюстие-платформи*; *хайдутината-архимандрит-авантюрист Йосиф Соколски*; *алиби-параван-прикритие* и др.

В тях и трите съществителни нарицателни имена се употребяват или само в основното си значение, или само в преносно значение, но и в двата случая те са членове на различни семантични йерархически системи. На преден план в тези конструкции изпъква предметността на приложението, т.е. иманентната му способност чрез него да се дава второ (или трето) наименование на вече назовавания от определяемото (или от друго приложение) обект. Затова при тези съществителни нарицателни имена се откроява не толкова характеризиращата (предикатната), колкото идентифициращата функция. Избледняването и заличаването на логическата зависимост между компонентите и липсата на формални маркери, експлициращи граматическа зависимост между тях, са предпоставка за неясното и дори противоречивото интерпретиране на синтактичните им функции – под въпрос се поставя не само посоката на зависимостта, но и нейното наличие изобщо. Възможността за свързване на двата компонента със съчинителен съюз, напр.: *трансджендър (и) циганин (и) затворник*; *тунезийски мигрант (и) ислямист (и) терорист*; *проектант (и) инженер (и) технолог на напитки*; *послушник (и) стипендиант (и) еничар на БКП*; *униформата къса поличка (и) бюстие (и) платформи*; *хайдутината архимандрит (и) авантюрист Йосиф Соколски*; *алиби (и) параван (и) прикритие*, както и за промяна на словореда при повечето от тях е реална, но не и озадачаваща.

При анализа на подобни употреби сякаш единственият подход, който може да се приложи с известен успех, е граматическият и по-конкретно – потенциалът на словоредата при конституирането на тези тричленни конструкции. Възгледът, че словоредът, чиито функции се успоредяват (уеднаквяват) с функциите на флексията, е показател за граматическа зависимост⁵, се отстоява и в настоящото изложение въпреки съпротивата и резервите на автори, игнориращи значимостта му. Всъщност неговата роля недвусмислено, макар и имплицитно, е отбелязана в дефиницията, която се е наложила още в средата на миналия век в българския синтаксис. За да се даде второ, допълнително наименование на денотата, назован вече от определяемото, приложението трябва да е в постпозиция спрямо него. В анализирания примери трудно може да се говори за родово-видово отношение между компонентите, тъй като трите съществителни нарицателни имена, чрез които се обозначава един и същ обект от извънезиковата действителност, принадлежат към различни таксономични йерархии. По-скоро между компонентите е налице отношение на частично съвпадение на значенията, което ще рече, че част от съдържанието им е общо, а в обема на всяко от тях влиза само част от обема на останалите. От друга страна, на пръв поглед изглежда, че контекстът, в който са използвани тези конструкции, не е достатъчен, за да може да се установи комуникативната натовареност на всеки от компонентите.

За установяването на йерархията и посоката на зависимостите в подобни конструкции е целесъобразно да се използва потенциалът на комуникативния (или по-скоро на комуникативно-прагматичния) подход и по-конкретно – на подреждането на компонентите в конструкцията според субективната преценка за тяхната важност от гледна точка на адресанта. В други изследвания на автора е анализирана употребата на апозитивни конструкции, в които словоредът на компонентите е обективно предопределен от контекстовите условия. Така например в текст, чийто предмет е развитието на висшето образование у нас и в който се използва апозитивната конструкция *висшисти роми*, коректният словоред на нейните компоненти би бил именно *висшисти роми*; ако обаче в текста се визират проблемите на ромската общност в България, правилният словоред на компонентите би бил *роми висшисти*. По същия начин, ако акцентът на конкретен новинарски текст е фактът, че българска камериерка е била преbita от шведски гражданин, е естествено да се използва конструкцията *побойника швед*, а не *шведът побойник*. Използването на конструкцията *легионери футболисти* предполага, че в конкретния текст става дума за членове на военно формирование (легионери), които в свободното си време играят футбол, а не футболисти на дадена страна, които играят за чужди клубове, т.е. *футболисти легионери*.

В примерите, с които се илюстрират проблемите, предмет на настоящия анализ, обаче контекстът е твърде общ и недостатъчен. В тях йерархията на изтъкването (изразът няма нищо общо с термина на Чарлс Филмор *Saliency Hierarchy* (1977: 78) и значението, което той влага в него) се обуславя единствено от субективната преценка на автора на текста. Очевидно за автора на текста, от който е ексцерпиран един от анализирания примери, академик Иван Радев, най-важното за българския църковен деятел Йосиф Соколски е, че той е *хайдутин*, сравнително маловажно е, че той е *архимандрит*, а най-маловажно е, че е *авантюрист*, срв.: „Едно младежко амбициозно съзнание се сблъсква с богатото на преживявания битие на *хайдутина-архимандрит-авантюрист Йосиф Соколски*. То ще допринесе с нещо за душевността на семинариста Друмев“ („Столицата на оцелелите“, с. 262). Според Георги Марков, който използва друг подобен пример в публикуван медиен текст, убиецът на полицейска служителка във Франция е преди всичко *тунезийски мигрант*, после – *ислямист*, а накрая – *терорист*, срв.: „Поводът е поредното обезглавяване на служителка от полицията от *тунезийски мигрант-ислямист-терорист*“ (МИГNews.info <<https://mignews.info/agent-nikolaj-ekzaltiran-bojko-nyama-alternativa-za-premier/>>).

⁵ Подобна теза защитава Александра Каминина. Тя пространно анализира нарушената хармония между смисловите и синтактичните отношения в апозитивните словосъчетания, която е сериозна причина за трудното определяне на типа връзка между компонентите им (Каминина 1970: 22–25). Според нея в апозитивните словосъчетания от типа княз Андрей има смислова зависимост – думата Андрей зависи от думата княз, първото определя второто, но външни признаци на зависимост няма. Тя смята, че в случаи, подобни на този, определящ е синтактичният, а не смисловият признак.

В тези употреби може да се съзре своеобразно проявление на езикова емпатия, но вместо за изразяване на близост между лица или предмети, тук става дума за изразяване на отношение – чрез избора и последователността на различни номинации се определя, ранжира се, прецизира се отношението на автора на изказването към един-единствен обект от действителността. Първото наименование, т.нар. инициална референция, е определящо; поради някакви причини (известни на адресанта, но по принцип неизвестни на адресата) то се приема от автора като най-важно и представително. Второто и третото наименование до голяма степен доизграждат и прецизират перспективата, зададена от първата номинация.

Когато контекстът е недостатъчен, абсолютно субективният характер на словоредата на компонентите лесно би могъл да се докаже чрез произволното им разместване. Дали апозитивната конструкция ще бъде във вида *трансджендър циганин затворник*, или *циганин трансджендър затворник*, или *затворник трансджендър циганин*, или *трансджендър затворник циганин*, или *затворник циганин трансджендър*, или *циганин затворник трансджендър*, би зависило единствено и само от авторовата интенция и от отношението, което той желае да създаде спрямо трикратно назования денотат.

Когато обаче контекстът е достатъчен, словоредът на компонентите до известна степен се обективира. Именно при употребата на анализираната конструкция е допусната неточност поради недооценяването на ролята на контекста. Текстът, в който се използва примерът, започва така: *„Днес има няколко супер лесни и бързи начина да наостриш медийното внимание и да подкукуросаш средния зрител. Първият е да снимаш цигани. Каквото и да каже в ефир един „типичен циганин“, то звучи като виц, като мъдрост или просто е смешно. Вторият начин да блеснеш журналистически е да снимаш хора с различна сексуална ориентация. И колкото повече пикантерия има около тях – драма по смяна на пол, обществено порицание, отхвърлящо семейство и т.н. – толкова по-добре. Третият начин е да показваш маргинали. Тук влизат затворници, болни от СПИН, самоотлъчили се от обществото хора, бежанци, аутсайдери. Ако не разполагаш с маргинал, може да снимаш и някой, дето се опитва да пребори някаква система – у нас такива хора бол. Биеш точно в десетката, когато вземеш, та намериш и различии телевизионно някаква сбирщина от трите – например трансджендър циганин затворник!“* (<<https://webcafe.bg/onya-deto-ne-go-triyat/358678798-ako-karbovski-beshe-zhurnalist.html>>) (подчерт. е мое: А. Г.). С оглед на последователността на начините за спечелване на вниманието на колективния адресат, която е избор на авторката на материала Мария Касимова, конструкцията би трябвало да изглежда така: *циганин трансджендър затворник*. Т.е. тук са налице обективни и ясни контекстови основания за избор на точно определен словоред на конструкцията.

Впрочем в събрания материал се срещат и случаи, в които в един и същ текст се използват различни словоредни варианти на апозитивна конструкция, напр.: *„Разпространеният така наречен „запис“ от „БОЕЦ“, имащ претенции за автентичност, всъщност е един доста стар компромат, представляващ сглобка–фалшификат–долнопробен фейк, циркулиращ в пространството от няколко години, сглобен от лицето Димитър Ламбовски с цел изнудване и рекет и не отразяващ реално съществуващ с подобно „съдържание“ или „детайли“ конкретен разговор с него. (...) Очевидно, че вече с предизборна цел най-накрая се е намерил купувач за **тази сглобка-фейк** в средите на драпащи и отчаяни за власт организации и свързани с тях политици. (...) През месец Август 2020 г. със **същия този компромат-сглобка-фейк**, лицето Ламбовски се опита да ме изнудва и рекетира за получаване на суми в особено големи размери (...), а Димитър Ламбовски ще понесе съответната тежка наказателна отговорност със всички последствия за осъщественото от него сериозно **престъпление-изнудване**, и рекет в особено големи размери. (...) Разпространението на „запис“, който в своята същност е компромат и **манипулирана сглобка-фалшификат**, точно два дни преди изборите, преследва само политически цели! (...) Адвокатите ми ще заведат съответните граждански и наказателни дела за клевета срещу всички лица, организации, партии и медии, които използват публично този т.нар „запис“ или биха решили да ползват **тази сглобка-компромат-фейк** за правене на политика и*

изборни манипулации, посредством тиражирането на тези абсолютни лъжи. “ (<<https://fakti.bg/bulgaria/567521-stoan-mavrodiev-dimitar-lambovski-e-razsledvan-v-garcia-po-delo-za-reket>>)⁶.

В текста са използвани три екстраординарни конструкции: 1) *сглобка-фалшификат-долнопробен фейк*; 2) *същия този компромат-сглобка-фейк*; 3) *тази сглобка-компромат-фейк*. Към тях може да се прибавят и още три конвенционални употреби: 1) *тази сглобка-фейк*; 2) *престъпление-изнудване*; 3) *манипулирана сглобка-фалшификат*. Очевидно е, че в случая контекстът изобщо не предопределя последователността на номинациите. По-скоро в случая става дума за произволно и недобре обмислено „жонглиране“ с няколко наименования – *сглобка, фалшификат, фейк, компромат*, за чието използване авторът вероятно е убеден, че като ги „композира“ помпозно и „престижно“ по подобие на познати вече синтактични структури, ще осъществи желанието си да бъде оригинален, ефективен и модерен. Изборът на словоред е субективен, но не е оправдан нито от логическа, нито от комуникативна, нито от граматическа гледна точка. Подобни употреби олицетворяват интелектуално, речево и комуникативно-прагматично безсилие, което излишно усложнява и затормозява комуникацията, а често и компрометира и обезсмисля усилията на участниците в нея.

Заклучение и изводи

На базата на представените наблюдения и анализи могат да се направят следните изводи. Сред апозитивните конструкции се открояват както такива, които поради наличието на всички диференциални признаци на категорията категорично и безпроблемно се осмислят като прототипни (стандартни, конвенционални) апозитивни конструкции, така и такива, които поради частично разколебаване на някой от различителните признаци или поради неговото модифициране по-трудно, дискусивно и/или условно се причисляват към разглежданата синтактична категория.

Образуванятията от втората група биха могли да се нарекат екстраординарни (нестандартни, неконвенционални) апозитивни конструкции. Те не са еднородна група. Сред тях се обособяват три подгрупи: 1) апозитивни конструкции, между чиито компоненти е налице родово-видово отношение; 2) апозитивни конструкции, между чиито компоненти е налице отношение на съподчинение; 3) апозитивни конструкции, между чиито компоненти е налице отношение на частично съвпадение. При установяването на логическите и синтактичните зависимости между компонентите на конструкциите от първата подгрупа приоритетно се прилага логическият подход, който в някои случаи „се дублира“ от комуникативния или от граматическия подход. При установяването на тези зависимости между компонентите на конструкциите от втората подгрупа логическият подход почти винаги, макар и частично, се съчетава с граматическия подход. При установяването на зависимостите между компонентите на конструкциите от третата подгрупа доминиращ е комуникативният подход, който в известна степен може да се синхронизира с граматическия подход.

Освен екстраординарните апозитивни конструкции съществуват синтактични образуванятия, чиято специфика ги сближава (в някои случаи – твърде осезаемо) с тях, но все – поради отсъствието на някои типични диференциални признаци – те са твърде различни от прототипа. Такива образования биха могли да се приемат като периферни (или гранични) спрямо базовата (прототипната) апозитивна конструкция синтактични построения, а техният статус се определя като наподобяващи апозитивната конструкция словосъчетания.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Алмалех 1993:** Алмалех, М. *Семантика и синтаксис*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. // **Almaleh 1993:** Almaleh, M. *Semantika i sintaksis*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.
- Гецов 2017:** Гецов, А. К вопросу о расширенных компонентах аппозитивных словосочетаний. – В: *Славянские этносы, языки и культуры в современном мире. Материалы IV Международной научно-прак-*

⁶ Макар и представен в съкратена версия, текстът е доста обемен, но представянето му в този вид се налага, за да може убедително да се онагледят дали и доколко контекстът може да влияе върху словоредата на компонентите на използваните апозитивни конструкции.

тической конференции, посвященной 60-летию филологического факультета БашГУ (г. Уфа, 12–13 декабря, 2017 г.), отв. ред. О. П. Касимова, Уфа: РИЦ БашГУ, 2017, 43–57. // **Getsov 2017:** Getsov, A. K voprosu o rasshirenyh komponentah appozitivnyh slovosochetaniy. // *Slavjanske jetnosy, jazyki i kul'tury v sovremennom mire. Materialy IV Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii, posvjashhennoj 60-letiju filologicheskogo fakul'teta BashGU* (g. Ufa, 12–13 dekabrya, 2017 g.), отв. ред. О. П. Касимова, Уфа: RIC BashGU, 2017, 43–57.

- Гецов 2019:** Гецов, А. Към въпроса за разширяването на структурата на апозитивните словосъчетания. – В: *Aut inveniam viam aut faciam. Сборник в чест на чл.-кор. проф. дфн Стоян Буров*, Отг. редактор: Мария Илиева. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2019, 170–185. // **Getsov 2019:** Getsov, A. Kam vaprosa za razshiryavaneto na strukturata na apozitivnite slovosochetania. // *Aut inveniam viam aut faciam. Sbornik v chest na chl.-kor. prof. dfn Stoyan Burov*, Отг. редактор: Maria Ilieva. V. Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2019, 170–185.
- Иванов 1905:** Иванов, М. *Синтаксисъ на българския езикъ за III класъ*. Пловдив: Издание и печат на Хр. Г. Данов, 1905. // **Ivanov 1905:** Ivanov, M. *Sintaksisa na balgarskia ezika za III klasa*. Plovdiv: Izdanie i pechata na Hr. G. Danov, 1905.
- Каминина 1970:** Каминина, А. А. О подчинительных связях слов в простом предложении. Москва: Изд-во МГУ. // **Kamynina 1970:** Kamynina, A. A. O podchinitel'nyh svjazjah slov v prostom predlozhenie. Moskva: Izd-vo MGU.
- Пенчев 1983:** Пенчев, Й. Вметнати конструкции. – В: *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 3. Синтаксис*. Издателство на БАН, 1983, 243–252. // **Penchev 1983:** Penchev, Y. Vmetnati konstruksii. // *Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik. T. 3. Sintaksis*. Izdatelstvo na BAN, 1983, 243–252.
- Четверикова 1996:** Четверикова, О. В. *Обособленные приложения и средства их включения в состав предложения*. Автореф. дис. канд. филол. наук. Ставрополь. // **Chetverikova 1996:** Chetverikova, O. V. *Obosoblennye prilozhenija i sredstva ih vkljuchenija v sostav predlozhenija*. Avtoref. dis. kand. filol. nauk. Stavropol'.
- Fillmore 1977:** Fillmore, Ch. J. Case for case reopened. In Cole, Peter and Jerry Sadock (eds.), *Grammatical Relations (Syntax and Semantics 8)*. New York: Academic Press, 59–82.
- Quirk et al. 1985:** Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvic, J. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London; New York: Longman.